

6464
БІБЛІОТЕКА „НАШОЇ КУЛЬТУРИ”
видає проф. Іван Огієнко.

Проф. ІВАН ОГІЄНКО

2509

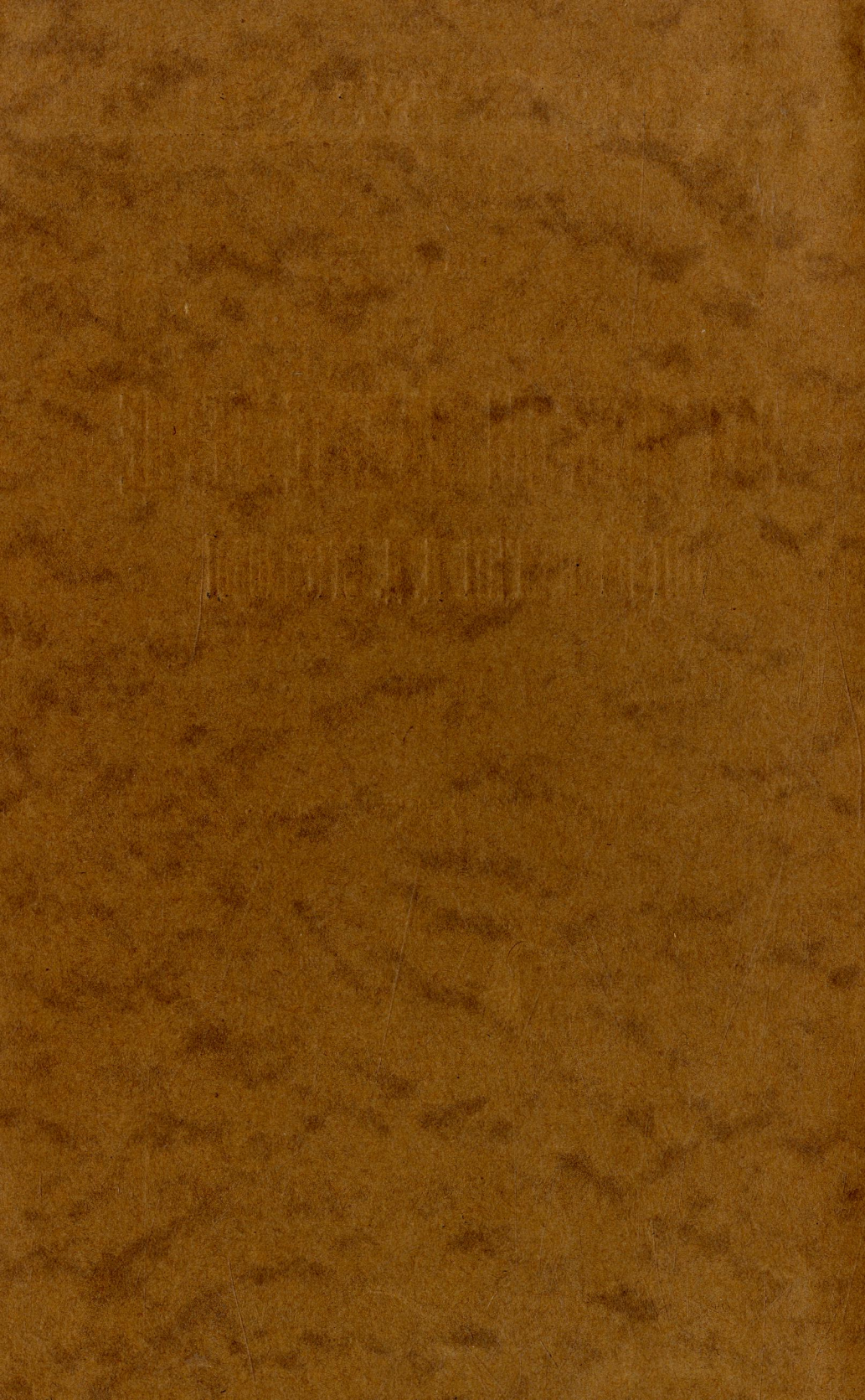
РАЗ ДОБРОМ НАЛИТЕ СЕРЦЕ

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ Д. Д. ОГІЄНКОВОЇ

ВІДБИТКА З КН. 5 (25) «НАШОЇ КУЛЬТУРИ».

1937

сб
10

БІБЛІОТЕКА „НАШОЇ КУЛЬТУРИ”
видає проф. Іван Огієнко.

Проф. ІВАН ОГІЄНКО

6464

РАЗ ДОБРОМ НАЛИТЕ СЕРЦЕ

СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІ Д. Д. ОГІЄНКОВОЇ

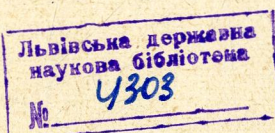
БІБЛІОТЕКА
Українського Народного
Робітничого Дому
у ЛЬВОВІ

ВІДБИТКА З КН. 5 (25) «НАШОЇ КУЛЬТУРИ».

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

1937

Ш 1- (2м) 02.6.11

Бл. п.

ДОМІНІКА ОГІЄНКОВА,

що щиро й віддано допомагала чолові своєму
творити Визвольну Казку.

Ш 1г(24^к) Д Огієнко

I.

Перед самою своєю смертю моя покійна Дружина рішуче поставила мені питання, яке, видно, сильно її хвилювало: „Чи за 30 літ подружнього життя з тобою не була я тобі вірною помічницею у всіх твоїх працях? Може була тобі тільки жінкою? Чи може забудеш мене зараз, як вічний сон закриє зболілі очі мої?“ На це я відповів, що 30-літній культурний дорібок її, як моєї помічниці в усіх моїх працях і виданнях, надзвичайно великий і його я не тільки ніколи не забуду, але й публічно розповім про нього. Виконуючи це своє приречення, й пишу оці рядки.

Домініка Данилівна Огієнкова (Литвинчукова) народилася в м. Брусиліві Радомиського повіту на Київщині, 4 січня 1882-го року, цебто там, де народився два дні передтим і я, й була недалекою моєю сусідкою. Батько її, Данило Литвинчук, походив із простого козацького роду, а мати, Акулина Францівна Жураківська, була зукраїнізована польська шляхтянка. Початкову освіту разом зо мною одержала Домініка в Брусилівській 5-тирічній школі, під досвідною рукою вчителя-українця Івана Сливки. Вчилася на рік старше від мене, тому закінчила школу 1895-го року. Отут у школі ми й спізналися вперше. Домініка Литвинчукова була першою ученицею в своїй класі, а я першим учнем у своїй, а що класи містилися тільки в двох покоях, то ми часто знаходилися разом, разом проробляли й одну роботу. Була надзвичайно гарна, співала розкішним сильним голосом й вирізнялася великими здібностями до науки, особливо величезної сили пам'яттю. Не злу пам'ять маю й я, але пам'яті Покійної я заздрив ціле своє спільне з нею життя. Завжди була підкреслено інтелігентна й лагідна.

Родина Литвинчуків була покровнена з шляхетською родиною Григорія Василевича Барвінського, місцевого дядка, прихоська з Галичини з Тернопільщини (брат батька Д. Д. був оженений із старшою донькою Барвінського, а сама Барвінська була хрещена мати Домініки). Барвінські сильно вирізнялися поміж місцевою людністю своєю великою національною українською свідомістю, а сам Григорій знав „Кобзаря“ напам'ять. Ось власне у цих Барвінських і викохалась Домініка, набралась української свідомості, і чи не від них набралась й багатьох рис свого характеру: лагідного поводження й сили своїх переконань.

Родина Жураківських, з якої походила мати Домініки, жила в Радомислі; це була досить заможня польська шляхетська родина, спочатку римо-католики, але всі українізувалися й перейшли на благочестиву (православну) віру. Домініка була пістункою цієї родини, тут її всі на руках носили й боготворили. Жураківські часто

приїжджали до Брусилова (конче чвіркою з дзвінками!) до своєї доньки, матері Домініки, й починалося гостювання на „широку ногу“, конче й з родиною Барвінських. Шевченка боготворили, й зараз прчитували (напам'ять) чи не цілого „Кобзаря“, а мала Домініка сильним своїм голосом виспівувала кращі місця. Григій Барвінський понад усе любив Гонтю, а трохи захмілівши, починав спірку з „ляхами“ Жураківськими. Ті Христом-Богом клялися, що вони давно вже поукраїнчилились, але це мало переконувало завзятого Гонтю-Барвінського, і він хватав рогача й кидався на „ляхів“, а мала Домініка втікала на під...

Це сильно впливало на національне виховання Домініки. Григій Барвінський до глибини істоти своєї ненавидів „москалів“ і був переконаний український гетьманець-самостійник. Такою самою була й родина Данила Литвинчука, батька Домініки. Із цих родин не саме переконання сильно ширилося й по цілому закуткові. Ніколи не забуду однієї пригоди з свого власного життя. Вертався раз я, малий хлопчина, з своєю матір'ю з лісу. День був душний, і я пити хотів до смерті. Під лісом жив баштанник-„москаль“ і я побіг до нього напиться. Перелякана мати моя спинила мене грізним окриком: „Не можна... борони тебе Боже... Та ж баштанник москаль“...

Батьки Домініки були досить заможні, дочка була в них тільки єдна (був іще син Петро), яку вони гаряче кохали. Так виховувалась Домініка, всіма кохана й пещена, виховувалась головню на Шевченкові й його ідеях. Батько Домініки довгий час був церковним старостою, і дівчина не опускала ані однієї церковної відправи, і її розкішний голос завжди переполюював церкву. Глибоко релігійною по-зосталась вона ціле життя своє.

З часом батьки Домініки досить збідніли, і вона стала вчителькою в сусіднім селі в церковно-приходській школі. Цілою молодію душею віддавалась дітям і сільській просвітній праці. Ціле село на руках носило свою вчительку. По тодішньому звичаю в церковних школах учителів давали утримання натурою, — селяни за встановленою чергою приносили своїй учительці три рази денно поживу. І ось тоді вже зазначилася риса, така характерна для Домни Данилівни на ціле її життя: вона, сама відмовляючи собі, годувала кількоро бідних дівчаток...

В 1900-му році я закінчив військову Фельдшерську Школу в Києві, а року 1901-го приїхав додому на місячну відпустку на травень місяць. Ось цього травня ми ближче зійшлися, покохалися, й уже не розходились аж до смерті Покійної.

Домініка скоро переїхала до Києва, де й закінчила акушерську школу. Рвалась цілою молодію душею до вищої школи, але збіднілі батьки не могли їй цього дати. На мій світогляд мала вона перша сильний і вирішальний вплив, — це вона мене зробила свідомим українцем. Незабаром, 11 червня 1907-го року, коли я був на остан-

ньому році Університету, ми побралися з Домінікою. А тепер не повного місяця бракувало до нашого 30-літнього подружнього життя.

II.

За 30 літ подружнього життя виробилось у Д. Д. багато таких рис, на які й хочу звернути тут належну увагу. Д. Д. мала свої стаї переконання на завдання жінки й на родину. Любила говорити, що родина — це мала держава; умієте належно збудувати родину, то вмітимете будувати й державу. Найперше завдання жінки — служити родині, й створити її такою, щоб усі члени її свідомо й віддано служили Батьківщині. Не добре, коли жінка вся відривається від родини. Але коли вона має хист і замилювання до політичної партійної роботи — нехай працює. „Могий вмістити — да вмістить“. Біда тільки в тім, що така жінка сильно відривається від власної родини, мало пильнує за її розвитком.

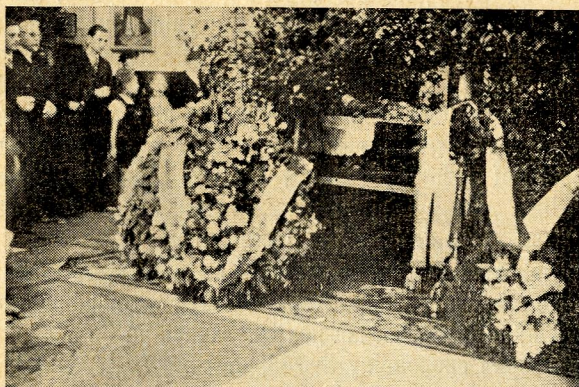
На супружжя Д. Д. дивилась, як на найбільше Боже таїнство. Уважала, що жінка мусить злитись із своїм чоловіком ув одне неподільне гармонійне ціле. Любила покликуватись на Єв. Матв. 19. 4—6: „Той, хто створив споконвіку людей, створив їх чоловіком і жінкою. І сказав: „Покине тому чоловік батька й матір, і пристане до жінки своєї, — і стануть обоє вони одним тілом“, тому немає вже двох, але одне тіло. Тож, що Бог спарував — людина нехай не розлучує“. Ось із такого світогляду самі собою впливали головні риси подружнього життя Д. Д.

Найперше — ціла віддалась родинному життю й вихованню дітей. Любила своїх дітей цілим матернім серцем. Нідояких організацій свідомо не належала. „Я там ніколи не зроблю стільки реального, правдивого, як у своїм домі. Хіба ж виховати здорову патріотичну свідому родину — це мала робота?“ звичайно говорила вона, знеохчена до дрібних сварок емігрантських громадських організацій.

Подруге, — ціле своє життя Д. Д. була вірною й високоцінною помічницею своєму чоловікові. „Невпинно служити своєму чоловікові“ було її гаслом. Заздрила всім вищу освіту. Коли в Києві повстав Вільний Український Університет, — вона одна з перших стала його пильною слухачкою, а пізніше, р. 1918-го, була перерахована й до числа дійсних студентів Українського Державного Університету в Києві. На жаль, бурхливе життє складалося так, що не дало Д. Д. здійснити цю мрію — закінчити Університета.

Д. Д. незвичайно багато читала й глибоко любила це читання, якому віддавала весь свій вільний час. Цим вона вповні надробила брак вищої школи. Як я вже згадував, мала надзвичайно сильну пам'ять: пам'ятала прочитане й пережите так, ніби це тільки що відбулося. Прикована тяжкою хворобою до ліжка, перечитувала рішуче все, що приходило до „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“, а ввечері коротко реферувала мені все, гідне уваги.

Усе це давало їй спроможність завжди працювати поруч зомною. Ми здавна домовились, що всю „чорну“ роботу для моєї наукової праці пророблятиме вона. А саме: вона списувала мені потрібний для праці матеріял, звичайно, за моїми вказівками, сортувала цей матеріял, часто переписувала готову працю. Я ціле життя збираю картотеку для мовознавчих праць, — і десятки тисяч карток до цієї

Гріб у Церкві.

Ліворуч стоять: Юрій, Іван, Лариса й Анатоль Огієнки.

картотеки й до моїх праць посписувала мені Д. Д., і не тільки посписувала, — вона ж і складала їх за алфавитом. Серед моїх праць є багато словників, — і тут поміч Д. Д. завжди була велика й корисна, бо вона готовила мені все до праці. Навіть минулого року, вже прикована тяжкою хворобою до ліжка, Д. Д. посортувала мені десятки тисяч карток для моєї нової, ще не друкованої праці: „Український літературний наголос“. Відірвати хворій Д. Д. від цієї праці ніяк не можна було: лежучи, з піднесеною головою, на грудях розкладала картки, тихо співаючи укохані пісні, а при тому сильно втомлюючись, але... „жінка мусить допомагати своєму чоловікові. Ти ж сам цілий день працюєш, і привчив мене до того. Нехай бачать діти, як працює їхня навіть хвора мати“... Я багато писав і видавав, але це тільки тому, що моя Помічниця завжди самовіддано допомагала мені. Ось тому вся та робота, яку я проробив за життя своє, це не тільки моя робота, але й робота Д. Д. Цим вона сильно заслужилася перед рідною культурою.

Д. Д. якось легко вміла створити мені своєю ніжною рукою та чулим серцем найкращі умовини для моєї культурної праці. Ніколи я ні про що не турбувався, — все потрібне для спокійної праці (можливої в емігрантських умовинах) вона мені робила. Пильнувала, щоб та праця нормально й успішно провадилася.

І взагалі, все, що тільки могла зробити в кожній моїй праці,

завжди любовно робила. Коректу зо мною читала всі 30 літ подружнього життя, багато займаючись цим іще й на смертному одрі...

Коли в кінці 1932-го року зачав я видавати „Рідну Мову“, а пізніше „Нашу Культуру“, Д. Д. віддано зайнялася адміністрацією цих видань і була мені тут щирою помічницею. Але тяжка хвороба скоро відірвала її з цього культурного поля.

Є ще одна ділянка, де покійна багато служила мені. Це — рідна мова. Знала живу українську мову найдокладніше. Мову барвисту й чисту, а головне — наша питома фразеологія була природна в її мові. Знала безконечне число приказок та казок, а ці останні розповідала справді живою мовою Київщини. Як подав я, ціле життя мала сильний, барвистий голос і кохалася в українських піснях. Найдосконаліше знала величезне число їх, знала їх річний уклад, і моя хата повна була цього співу все різних пісень, бо співала їх за народнім календарем. Вже хворою мріяла записати повний кодекс цих пісень за народнім календарем, як співає їх сам народ.

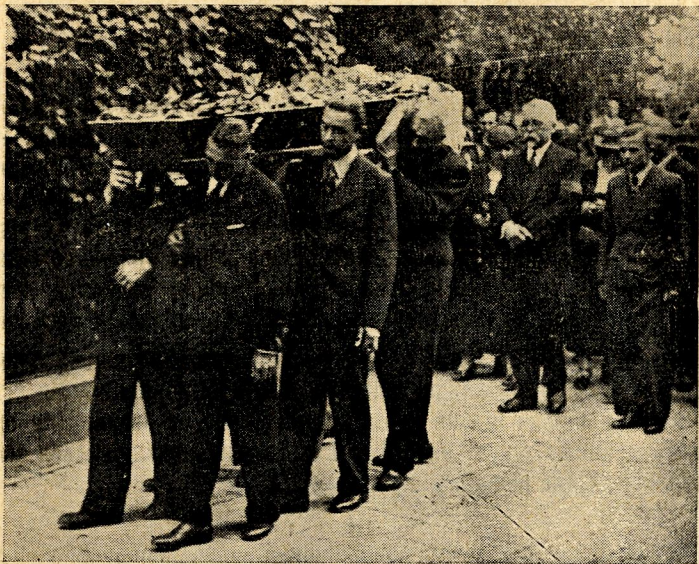
Ось через усе це Покійна завжди була для мене живим словником рідної мови, — словником найповнішим і найвірнішим. На кожне слово відразу давала кілька прикладів із пісень чи казок. Цим своїм глибоким знанням рідної мови Покійна сильно прислужилася моему місячникові „Рідна Мова“.

III.

Покійна достойно допомагала своєму чоловікові й при його публичній громадській службі. Зачинаючи з 1918-го року, я став Ректором Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, а з 1919-го року — міністром Освіти й Ісповідань. Положення дружини чоловіка на таких посадах дуже відповідальне й тяжке. Не було ж обіду без гостей чи гостей, — і то день-у-день. І Д. Д. створила щирю атмосферу державної самостійности в своїм домі, сполученої з атмосферою української сердечної гостинности. Не було українського міністра чи високого урядовця, який не побував би гостем у домі Д. Д. і якого б вона гостинно не приймала. Мінялися кабінети за кабінетами, а я все залишався на своїм високому пості, цебто Д. Д. все полишалася „панею міністровою“ з її тяжкими й відповідальними обов'язками. Любили бувати в неї в домі всі професори, міністри, високі урядовці міністерства, члени Директорії, кілька раз С. Петлюра. В Кам'янці ректорське помешкання наше складалося з шести кімнат, і Д. Д. все дві кімнати відводила гостям. У нас довгий чи короткий час мешкали: Член Директорії Ф. Швець, Прем'єр-Міністер Мазепа, Міністр Ол. Саліковський, товариш Міністра п. Холодний, Міністр А. М. Лівницький, проф. Д. Дорошенко, його дружина Н. Дорошенкова, професорова З. Фещенко-Чопівська, проф. Маковецька, проф. В. Біднов, проф. Л. Білецький і баг. ін., — і всіх їх треба було гідно прийняти. І день-у-день Д. Д. ходила коло цих гостей,

завжди тиха й привітна, завжди за когось оступаючись чи за когось про щось просячи.

Для свого чоловіка робила все, що тільки можна було зробити, щоб полегчити йому виконання його важких і відповідальних обов'язків. Пунктуальна була, як годинник, і від призначеного часу не від-

По дорозі до вічного упокоєння.

За гробом іде проф. Ів. Огієнко, ліворуч нього мгр. Ів. Коровицький, а ззаді — донька Леся. Гріб несе (посередині) старший син інж. Анатоль Огієнко, асистент Варшавської Політехніки.

ступала ані на хвилину. Це вносило порядок і в працю, і в життя, і це панувало в родині до її смерті.

Особливо тяжке було положення Д. Д. в Кам'янці-Подільському за 1918—1920 р.р. і як ректорської, і як міністрової. Центр українського життя пересунувся до Кам'янця, і прийоми в гостинному домі Д. Д. були щоденні. А з листопаду 1919-го року, коли Кам'янець-Подільський зайняли були поляки, положення пані міністрової Д. Д. (я тоді залишився в Кам'янці, як Головноуповноважений Міністер, а сам уряд покинув Кам'янець) стало аж занадто відповідальне. Високі польські чинники не ввійшли ще були в смак і курс справи, тому сильно оглядалися на українську владу, щобто на Головноуповноваженого. В мене відбувалися щоденні конференції на пекучі питання дня. І часто творилося дивне диво: конференція в офіційнім міністерським кабінеті йшла якось тяжко, так ніби їхали немазаним возом по грудкуватій землі. А коли по цьому переходили до по-

мешкання приватного під теплі крила Д. Д. з її наймудрішою широко-українською кухнею, гость розм'якав, хвалив українські звичаї, страви та запіканки, а в кінці — перерішувалось наново й зовсім добре те, що спочатку не клеїлось... В цьому відношенні заслуги Д. Д. завжди були не малі.

Доля української справи сильно залежала тоді від керівника місцевої ВП-ої польської армії генерала Йос. Крайовського. Це був неподатний старий, але дуже розумна людина. Конференції з ним відбувалися в мене кілька раз тижнево, усе в справах важливих і гарячих. Якось вийшло, що генерал став постійним нашим гостем, а Д. Д. сердечно шанував. Старий любив попоїсти й попопити, любив затишну родинну обставу, інтелігентне сервування стола, — і все це Д. Д. за своєю звичкою спокійно й розсудливо робила йому. І старий м'як, заспокоювався, сипав компліменти пані міністрівій і... дуже часто робив власне те, про що його прошено. Тут заслуги Д. Д. для нашої державної справи безсумнівні, а що її гріб не вкривав якийсь почесний хрест заслуги Відродження Нації, то це пояснюють тільки розвалом нашої Держави.

Якось само собою встановилось, що Покійна у власному домі ніколи не говорила з гостями інакше, як тільки українською мовою. „Ти можеш говорити собі й по-польському, а я — Господиня Дому, і гості мусять мене вшанувати бодай тим, щоб розуміти мою мову“. І тільки поза столом часом дозволяла собі говорити й по-польському. Трималася гідно, а додержання українських звичаїв уважала за найсвятіший свій обов'язок.

Покійна була гаряча українська патріотка, соборничка з переконання, і завжди вміла свою патріотичність виявити в реальній роботі. Згадаю такий факт. Як відомо, військова влада — з наказу Міністра Б. Мінкевича — арештувала була в Кам'янці нашого Прем'єр-Міністра Ісака Мазепу, й оселила його, під відповідною силою вартою, в мене в домі (останнє — вплив ген. Крайовського). Як я пізніше довідався, Д. Д. приготувала була Мазепі — втечу вікном... Коли я вияснив своїй дружині, що за це їй грозив, за законами військового часу, розстріл, вона спокійно відповіла мені:

— А хіба ж я боюся смерті? Чи ж не ти сам завжди говориш, що найвище щастя людини — покласти життя своє за рідний край?

А коли я вказав їй іще, що Прем'єр Мазепа аж занадто соціаліст і мало підходить до нашого світогляду, вона різко мене обірвала:

— Я того знати не хочу. Мазепа — Голова ради українських міністрів, а цього для мене досить, щоб навіть життя віддати за те, щоб не дозволити арештувати його кожному, хто того хоче... Є ж яка честь в українців...

Другого дня арешту приїхав до мене офіцер, щоб забрати Іс. Мазепу на переслухання до мін. Мінкевича. Якраз застав він нас усіх за обідом. Офіцер поведився сухо, офіційно, демонстраційно вияв-

ляючи свою владу. З-за стола спокійно піднялася Пані Дому, і чемно запросила офіцера... до столу, на обід, вказуючи, що такий український звичай і він мусить вшанувати його...

Збентежений офіцер, що до цього часу навіть шапки не знімав, ніяково мнется, але таки сідає за стіл. А трохи заспокоївшись, зняв шаблю, повеселішав і став щебетати з панею міністровою, добре до того випивши... За кавою Мазепа пішов перебратися в мою візитку, а офіцер вже казав нам, що це не арешт і що він попильнує Міністра Мазепу в найкоротішому часі вернути назад... І так і сталося: зо всіма гонорами привіз Мазепу з поворотом, урочисто оголосив, що арешт з нього знятий, елегантно поцілував ручки пані міністровій — і від'їхав...

Не сила мені тут пригадати й перелічити всієї подібної „буденної“ праці Д. Д. Така праця зветься в нас буденною, приватною, й ніколи не доцінюється.. Думаю, що цим ми наносим своїм дружинам глибоку кривду... А взагалі, ролю жінки в державній роботі в нас звичайно не хотять знати. Це глибока помилка.

Гарячий активний патріотизм був повсякчасною ознакою Покійної. В цьому патріотизмі завжди йшла на жертви. Службою, а особливо своїми виданнями вдалося мені в Києві стати маючою людиною. Всі свої збереження держав я в Державному Банкові. 27 січня 1919-го р. — останній день мого перебування в Києві; тоді ж я мав забрати з банку свої збереження. Але цілий день, як Міністер Освіти, я був переобтяжений пильним прийняттям голів окремих установ, і кожному давав вказівки, що робити надалі. Так я грошей із банку й не забрав, а пізніше забрали їх більшовики... Коли Д. Д. довідалась, що втрачено всі наші збереження, в неї не вирвалось ані звука протесту чи нарікання на мою необачність...

— Ти зробив так, як мусить зробити кожний чесний українець... — потішила мене...

В літі 1919-го року одне київське видавництво, через свого уповноваженого С. Є. Гаєвського, закупило в мене всі мої підручники й науково-популярні праці за 7.500.000 карб. Усі ці гроші я негайно склав до Українбанку, на руки директора його П. Відібиди. Чутка про це зараз пішла по Кам'янці. Українські гроші падали тоді в ціні, і до мене через якийсь час явився Хаїм Пейсатий, що мешкував Університета й добре ставився до мене. Вказавши, що українські гроші сильно падають, запропонував мені обміняти всю мою готівку на чужоземну валюту.

Присутня Покійниця без задуми й рішуче запротестувала:

— Українському Міністрові не пристало збувати своїх рідних грошей. Про виміну грошей відразу довідається цілий Кам'янець, а це викличе грошову паніку, бо ж то сам Міністер збуває свої гроші...

І нічого ми не змінiali, а потому пішли на еміграцію бідніші бідних, пішли на нужду та на поневір'яння... Але ніколи Покійна ані

слівцем не згадала про ту втрачену можливість стати людьми багатими... Бо вміла бути патріоткою на ділі.

Глибока патріотка, Покійна тримала цілий дім свій у такому ж патріотизмі. Коли по судовім процесі з приводу замордування Симона Петлюри вернулися наші свідки, а жид Шварцбарт, убивник Петлюри, вийшов із суду спокійно, Покійна з глибоким обуренням і слізьми скрикнула:

— Українці честі не знають...

IV.

Щира добрість була основною природньою рисою Покійної. Особливо це виявилось у Кам'янці-Подільському, де за 1918—1920 р. вона багато раз показала своє чуже серце. Завжди нагадувала мені про обов'язок допомагати неможливим студентам, і сама багато їм допомагала. Студенти знали це, й часто вдавалися до неї, щоб заступилася за них перед Ректором чи Міністром. І завжди її заступництво давало добрі наслідки.

На великдень 1920 р., 11-го квітня, все галицьке студентство розговлялося в актовій залі Університету. На ці розговини я, як Головноуповноважений Міністер, видав студентству 200.000 карб. Д. Д. багато допомагала, щоб ці розговини вийшли якнайвеличніші, вона ж упрощувала мене не скупитися на кошти, через що студенти розговлялися аж два дні...

Галицькій еміграції Д. Д. завжди допомагала. Ніколи не забуду такого випадку. Десь зимою 1919-го року, прийшовши додому на обід, я застав гостя, — греко-католицького священика з Галичини. Виявилось, що священик під піврваною реверендою нічого не мав... Д. Д. вказала мені, що таких священиків є більше, а це не робить нам честі... Звичайно, священик був задоволений і зодягнений, а при Міністерстві Ісповідань незабаром повстав окремий відділ, що опікувався допомогою греко-католицьким священикам-емігрантам. На чолі відділу став о. Іванчук.

Свою щирю доброту до студентів виявляла Д. Д. не раз і на еміграції, в Варшаві, заступаючись за студентів богословів.

Взагалі, Покійна мала глибоко чуже серце. Як я згадував, Покійна читала всю прислану для „Рідної Мови“ й „Нашої Культури“ літературу. Бачила вона, як на мене руйнуюче впливають безпідставні, організовані з Варшави, напади в пресі, а тому... ховала й палила часописи з цими нападами... Відомого нападу „Діла“, наприклад, я така досі не читав, бо довідався про нього пізно, а Покійна його своєчасно спалила... Відомі brutальні напади журналу „Назустріч“ лайперше тяжко ранили її чуже серце, і вона його палила...

Зате глибокою радістю світилося її зболіле й змучене чоло, коли десь вчитувала щось добре про наші видання чи про її невтомного робітника, як звала мене.

V.

Терпеливість Покійної переходила всякі людські гра-
ниці. Терпеливість, сполучена завжди з добрим гумором і бадьорістю.
Ніколи не кинула мене в еміграції, покірно й достойно несучи тяжку
долю жінки-емігрантки. Коли в 1923-му році опинився я в м. Винни-
ках біля Львова, без усяких засобів до існування, то власне вона

Останнє прощання перед опущенням гробу до могили.

Перед гробом син Анатоль, праворуч нього сестра Леся, поміж ними
ззаді — батько.

міцно підтримала мене на душі, закликаючи тільки більше працювати,
а все інше — додається. Сама працювала тяжко, за трьох, не жа-
ючи сил своїх, про одне тільки клопочучись, що вогка хата занадто
воїдала наші сили. Але завжди була терпелива, розсудна, — і ніколи
від неї не чув я жаднісінької скарги... Що тяжче було наше життя,
то лагіднішою ставала Вона до мене.

В емігрантських блуканнях моїх постійно виявляла Д. Д. най-
більшу терпеливість, ніколи нічого не жадаючи для себе особисто.
„Аби по дітям вистачило, а я якось обійдусь“... Одягалась на еміграції
завжди більш як скромно, — і тут так само ніколи нічого не вима-
гала... Була класичним втіленням терпеливості, сумуючи тільки про
долю дітей та про кращі умовини праці для свого чоловіка.

Надійшов критичний 1932-й рік. 3 вересня я дістав завідо-
влення, що з 1 жовтня Міністерство надалі контракту зо мною не має
наміру продовжити. Цебто, що я втратив катедру в Університеті й зо-
стався безробітний. Стан був надзвичайно грізний, бо прожити без
заробітку в чужому місті зовсім не легко. Але Д. Д. не впала на душі,
й міцним своїм словом підтримала чоловіка. Загрівала його до праці,

вірячи, що вихід знайдеться. Ті „приятелі“, що довели до втрати катедри, відкрито тріюмфували й погрожували мені ще й висилкою за границі Польщі. Чекали мого заломлення й поклонення їм. Але цього не сталося, хоч власне ці „приятелі“ й довели до смерти мою Дружину... Та й Вона не зігнулася, але... зломилася...

Вона зараз же відправила служницю й всю домову роботу провела сама, завжди спокійна й духом міцна. А тут незабаром і допомога просто „звалилася з неба“ — маленька праця з доручення Того Єдиного, що побачив недолю мою, — митрополита Андрія Шептицького...

Д. Д. запопадливо працювала, — й скоро підірвала своє здоров'я... Стала сильно хворіти, завжди ховаючи свою хворобу, щоб не кинути мене в розпач... Ховалася, аж поки буквально не звалилася з ніг... Завіз Хвору до шпиталю св. Лазаря в Варшаві, і там 10 березня 1934 р. вирізали їй ліву нирку... Гістологічно-патологічна аналіза показала, що нирку з їв рак (*hypernephroma renis*). Таємно лікар мене попередив, що треба чекати перекиду рака на інше місце, а від того — смерті... Д. Д. почувалася все гірше, а 1 січня 1936-го року звалилася знову, — виявилось, що рак перекинувся — на хребет. Йшли нелюдські муки, а жодного рятунку не було... По цьому Д. Д. пролежала в ліжку, не встаючи 17 місяців, терплячи наворотами жахливі болі... Але — ніколи не застоїлася не тільки при дітях своїх, але й при лікареві (Д-р Ю. Липа), та той добре розпізнавав біль по очах: „Очі говорять про нелюдський біль, а уста пробують лагідно усміхнутись“, як казав доктор... Коли лежала вдома, робила надлюдські зусилля, щоб нікому не перешкоджати й не показати свого болю; коли була в шпиталі, завжди, при відвідинах, надлюдськими зусиллями маскувала свою хворобу, й діти верталися задоволені, бо „мама видужує“... І ніхто ніколи не почув її стогону, хоч болі вбивали її так, що рухнутись не могла...

Один тільки раз при мені Покійна зрадила була свою надлюдську терпеливість. Сидів я коло ложа її в останніх днях її життя. Почала сильно скаргитися й нарікати на ціле інтелігентське життя го всією його облудою, з вічною зграєю нерозбірливих ворогів або вдованих приятелів. Село й природу любила над усе, бо викохалася в них. „А місто мене мучить, як могила. Люди бездушні, лицеміри... Не знаєш, хто твій приятель, а хто ворог... Кого найбільше поважала, відвернулись від нас, зубожілих, а тепер і не відвідають... Наші селяни чемніші, як ці ваші бездушні інтелігенти“...

„Від усього ми з тобою відмовились, все віддали на культурну працю для нашого Народу. А до чого доробилися? Що більше ми працювали, то більше на нас нападали рідні „Діла“ та „Назустрічі“... Тяжко було жити серед ворогів та злиднів, а ще тяжче вмирати й лишати тебе самого на наругу та знущання“...

І тихо-тихо знесилено заспівала:

Чи я в лузі не калина була,
 Чи я в батька не дитина була?
 Взяли мене, поломали,
 Та в пучечки пов'язали, —
 Така доля моя...

Дні Д. Д. були пораховані. Знала це добре, знав і я, але все еміло маскувала від дітей своїх... Від 8 квітня перестала їсти, бо ви-мети не давали можливості навіть до уст узяти чогобудь, — стали годувати штучними вливаннями, хвора танула з дня на день на очах... В середу 19 мая вартував біля хворої з самого ранку я. Хвора все випадала в сон, але не тратила ані притомности, ані пам'яті. Порадившись з лікарем, переконався, що приходять останні години... На всі мої питання Вона свідомо відповідала, але все просила не заважати їй спати... Переконавшись у грізному стані хворої, я викликав всіх дітей своїх до шпиталю. Хвора з ними привіталась, але просила не говорити до неї, бо сильно хоче спати... Поклала висохлу руку своєю на коліна коханої доні, а голову схилила з подушки — і спала та спала тихо-тихесенько... Потім доню змінив я, але хвора міцно спала... й уже більше не прокинулась... О годині 18-ій мін. 15 перестало битись серце й Хвора заснула навіки на руках своєї улюбленої родини, якій служила все своє життя... Вираз глибокого спокійного сну так і застиг на зболілому обличчі Покійної...

У.

Умираючи, покійна найбільше сумувала про дальшу долю своїх укоханих дітей та свого мужа. Власні терпіння відсувала далеко на задній план. Але серед суму за матеріальну долю дітей брав верх сум за їх національну міць. „Духом невидимим пробуватиму завжди з вами, і все вам прощу, але не прощу вам найменшої національної зради... Усі ви мусите любити обездолену й почвертовану Україну над усе“...

Не вдовольнилась нашою присягою, що всі ми це виконаємо. Склала, чи вірніш — подиктувала свою Духівницю, яку й підписала в присутности чотирьох свідків. Подаю деякі уривки з цієї Духівниці:

„До мужа й дітей моїх моє останнє слово.

Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа.

Я, нижчепідписана, Домініка Данилівна Огієнкова, дружина професора Івана Огієнка, стоячи на Божій дорозі, щоб піти на Суд Найвищого Судді, при повній пам'яті й цілій свідомості, завіщаю своєму мужові й дітям своїм оцю останню волю свою.

1. Мужові моєму Іванові Огієнкові найперше завіщаю щиро кохати неугасимою батьківською любов'ю всіх своїх дітей...

2. ...Але не дозволяю мужові своєму оженитися з чужинкою.

3. Цілий вік свій я сердечно віддала своєму мужові, щиро

й вірно допомагаючи йому в його повсякчасній праці на користь знедоленого Українського Народу. Завіщаю своєму мужові й решту віку свого віддати виключно на гарячу й віддану службу своєму Українському Народові. Завіщаю йому, щоб він і далі, аж до кінця віку свого, позостався вірний своїм безкомпромісовим патріотичним та національним переконанням, хоч би за це йому довелося так само тяжко терпіти, як він досі терпів. Стоючи перед престолом Найвищого, я буду ревно й невинно молити про полегчення йому цієї тернистої дороги та про здійснення його національних бажань.

4. Усім своїм дітям, яких я ціле життя своє палко кохала та по-матерньому виховувала, — Анатолію, Юрію та Ларисі завіщаю, щоб вони ціле життя своє щиро, палко й віддано кохали батька свого. Пам'ятайте, що окремі члени родини тільки тоді матимуть правдиве щастя, коли буде між ними повний спокій та віддана любов. Як не будете ви щиро й віддано любити батька свого, як голову нашого роду, то сумління ваше не буде чисте й спокійне ціле життя ваше, і від своїх власних дітей не дочекаєтесь ви ліпшого ставлення.

6. Пункт 5-й цієї моєї Духівниці внесений сюди тільки тому, що муж мій, Іван Огієнко, через свої безкомпромісові національні переконання й поступовання, позостався без усякого забезпечення на старість...

7. ...Синам моїм женитися з чужинками, а доньці моїй виходити заміж за чужинця, — свого благословення я рішуче не даю.

9. Завіщаю всім своїм дітям, Анатолію, Юрію та Лесі, ціло своє життя добре й ясно пам'ятати про своє українське походження та про свої національні обов'язки до своєї обездоленої Батьківщини — України. Нехай вам буде взірцем для цього ваш батько, що ціле життя своє сильно терпів від своїх і чужих за свої безкомпромісові національні переконання й поступовання. А коли Бог дасть вам дочекатися діток своїх, виховайте їх національно так само, як ми виховували вас.

12. ...Усім тим, що спричинилися до втрати моїм мужем катедри в Варшавському Університеті, а тим самим до моєї хвороби й смерті, по-християнському щиро прощаю, — нехай судить їх за це Сам Господь Справедливий.

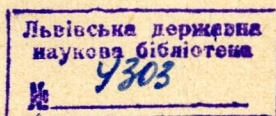
Нехай оця остання воля моя буде вам усім завжди в пам'яті. Нехай вона світить вам провідною зорею в цім вашім житті. Духом невидимим я буду невідступно з вами. Амінь.

Варшавський Шпиталь Дитятка Ісуса. 26-го квітня 1937 року.
Домінікія Огієнкова“.

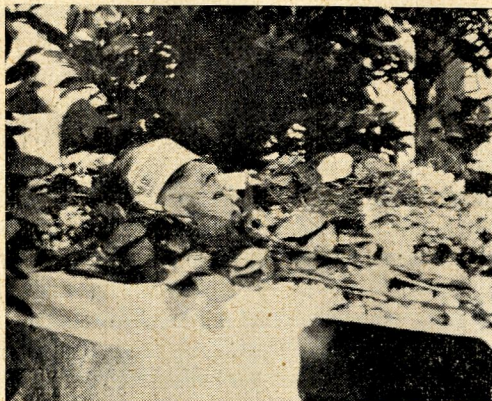
Духівницю підписано в присутності чотирьох свідків. Підписи свідків.

VI.

Уважаю за конче потрібне подати тут і голоси сторонніх осіб, що знали Покійну й поважали її за її риси характеру й життя. Ці свідчення сторонніх осіб добре характеризують нам найголовніші риси характеру Покійної.

Глибокий український патріотизм Покійної просто бив ув очі, і його легко запримічували в Ней навіть чужинці. Так, у кінці 1922-го року і на початку р. 1923-го гостив у нас у Винниках Адміністратор Української Православної Церкви в Канаді о. С. Савчук, і ось він написав про Д. Д. таке (див. „Православний Вістник“ 1925 р. ч. 12,

Вічний сон.

з приводу мого 20 л.-го ювілею наукової праці): „Коли я маю які милі спомини з могого короткого побуту в Галичині, то вони тісно в'язуться з особою проф. Огієнка та його тихою, гостинною, привітною й цілим серцем відданою праці її мужа, дружиною, який, я певний, належить велике признание за ті великі здобутки для українського народу й його Церкви, які шановний ювілат своєю працею придбав. Гаряча патріотка, в життєвих вимогах виrozumіла, шановна Домна Данилівна не раз зносила з трьома діточками, поза межами Рідного Краю, голод і холод у повнім значенні того слова, щоб тільки дати змогу мужеві видати друком яку працю, що мала принести користь не їм самим, тільки рідному народові й Церкві. Тяжкі матеріальні злидні переживали шановний ювілат і його дружина, коли я познайомився з ними (не кращі мабуть і тепер), але я не чув від них ані одного слова скарги, не доглянув ані зерна зневіри чи знеохоти. Забрав я хіба тільки одну тугу за Рідним Краєм, на саму згадку якого вони відверталися вбік, щоб не зрадити своїх сліз. На початку мого знайомства з ними я не раз запитував себе, що помагає їм нести з такою відвагою й витривалістю той хрест, який люта доля на них наложила, яка сила помагає їм зносити їх надмірні терпіння? І я вкінці зрозумів, що силою тією була їх безмірна любов до Рідного Краю й непохитна віра в його кращу будуччину“.

Проф. Дм. Дорошенко в своїй відомій праці: „Мої спомини про недавнє минуле“, Львів, 1924 р., частина IV, три рази згадує про

Покійну. „Мене гостинно прийняла до себе родина ректора університету проф. Огієнка, уступивши в своїм помешканні дуже гарну й теплу кімнату. Завдяки цьому я позбувся великого клопоту щодо хати й скоро міг приступити до ознайомлення з університетськими справами й до підготовки до читання лекцій. В цій кімнаті я й прожив увесь час мого пробування в Кам'янці. Муну зазначити, що проф. Огієнко не схотів брати з мене ніякої платні за кімнату, мотивуючи тим, що це помешкання казенне, сам він за нього не платить і тому не може здавати в найми, а приймає мене до себе, як доброго знайомого й колегу. Взагалі, та сердечна прихильність і тепле відношення, яке я зустрів у гостиннім домі Огієнків, дуже скрасили мені життя в чужому місті, серед невеселих обставин і настроїв“, (ст. 9).

Д. Д. допомагала Д. Дорошенкові втікати з Кам'янця перед більшовиками: „... я розповів пані Огієнковій, що сьогодні у вечері я маю „зникнути“. Щоб не робити алярму, я буду на академії (в честь Шевченка), прочитаю свій реферат, тоді потихеньку покину залю, піду до дому, передягнусь і почимчикую в дорогу. Настав вечір. Мої колеги читали довше, ніж я міркував, зоставалось мало часу, і я дуже хвилювався, що не встигну. Та ось настала моя черга. Дуже поспішаючи й скорочуючи, прочитав я свого реферата й потихеньку зник з залі. Вдома передягся в високі чоботи (доводилося відступати похідним маршем — пішки), взяв торбинку з необхідними речами, добра Домна Данилівна (дружина проф. Огієнка) поклали мені туди харчів на дорогу, я попрощався з нею і тихенько, через вихід на бічну вулицю побрів величезною й темною площею до будинку жіночої гімназії“ (ст. 29. Звідти мав рушити відділ галицького війська, з яким Д. Дорошенко думав разом вийти з Кам'янця).

Але втікти не вдалось, і Дорошенко повернувся додому: „Пізно вночі збудив я здивовану господиню (Д. Д. Огієнкову), що сама мусіла відчинити двері, бо не було на той час прислуги, і коротко пояснив їй, чому мені доводиться залишитися. Більш нікому я тоді про це не розповідав“ (ст. 31).

Велику скромність Покійної дуже влучно й тепло схарактеризував у „Ділі“ (ч. 111 за 23. V.) о. Протоієрей Петро Табінський такими словами: „Пошта принесла мені сумне повідомлення: »По довгих і тяжких терпіннях 19. травня ц. р. упокоїлася в Бозі Домініка Огієнкова«.

З щирим жалем схиляю голову, а думкою лину в минуле, — те минуле, що нині видається Казкою...

...Березень 1920 р. у Кам'янці Подільським. Міський Театр, де відбувається врочиста академія в роковини Тарасової смерті, перепевнений публікою. Розглядаю присутніх: на обличчях їх — повага, свідомість своєї високої гідності, певність, що вони „зробили честь академії своєю присутністю“...

— „Подивіться на п. Огієнкову“ — каже мені мій сусід, проф.

Столярів. — „Жінка ректора Університету й Головноуповноваженого Уряду... Інша зразу дала б усім це відчуті, а вона — скромна, тактовна, ні одним рухом не видає свого положення... Зразу видно великий такт, правдиву шляхетність і культуру духа“.

Два роки пізніше. Відвідую п-во Огієнків у Винниках. Високостойна Пані вся ввійшла в турботи над родиною й домом. Всюди слід

Місце вічного упокоєння Домініки Огієнкової.

її пильного ока, її дбайливості й заходів створити в тяжких емігрантських умовах такі обставини, щоб муж міг цілковито віддатися своїй науковій праці, щоб ніщо не перешкоджувало йому. Такі ж заходи й для дітей. Всюди дає собі раду сама.

Ще десять літ пізніше. Знову я в п-ва Огієнків, знову свідком тієї самої праці, тієї ж самопожертви. — „Скажіть, пан-отче“ — звертається до мене Високостойна Пані: „Чи настануть кращі часи? Тяжко... З трудом даю собі раду — а в Варшаві й простори великі, й помешкання високе та й літа вже не ті“... Розумію Добродійку,

й сумно мені, що не вмію її потішити. Навпаки, кажу отверто: „Ні, Пані! Ті, що бажають бути вірними ідеалові, мусять бути приготувані до гіршого“... — „Власне й я так думаю“ — відповіла мені бесідниця.

Класична культура переказала історії оповідання про шляхетну римлянку, що в часах суспільної кризи вирізнялася від товаришок тим, що цілу свою увагу й цілу потіху зосередила на свої дітях. Порівнюю ті дві жіночі постаті й питаю себе: Чи не вища з них та, що в часах національної кризи не тільки цілу потіху знаходила в своїй родині, але теж з цілою самопосвятою віддавалася праці для неї, і в цій праці скінчила своє життя?

Так, безперечно вища — і хай буде вічною її пам'ять!

Львів, 22. V. 1937“.

О. Петро Табінський.

Подам тепер уривки з тих теплих листів моїх знайомих, що наспішали потішити мене в великому смуткові. Подаю тільки те, що стосується до характеристики Покійної, і то тільки з деяких листів перших днів.

„Прийміть вислови мого найсердечнішого співчуття та побажання міцности й гарту духа та тіла для перенесення цього горя. Знаємо всі, скільки Україна має завдячувати Вашій Дружині-Товаришесві за всі велетенські висліди наукової та суспільної Вашої праці для добра нашої Великої Батьківщини“. Вишнічів, 22. V. 1937. Д-р Т. Олесьюк.

„Прохаю прийняти від мене й моєї родини вислови найщирішого співчуття з приводу смерті Вашої Дружини. Ми добре розуміємо, яка це велика й болюча втрата для Вас, тим більше, що всім відомо, що Ваша Покійна бл. п. Дружина була людиною ідейною й характерною, та щирою помічницею у Вашій тяжкій науковій та видавничій праці“. Перемишль, 23. V. 1937 р. Проф. д-р Євген Грицак.

„Господь Милосердний відібрав від Вас найвірнішого Вашого друга, який сміливо йшов разом із Вами по тернистих шляхах Вашого життя. Так і стільки працювати для науки й рідного поневоленого краю Ви могли, лише маючи підтримку з боку Того, хто відійшов від Вас тілом, а душею назавжди залишиться з Вами“. Луцьке, 22. V. 1937. Протопресвітер о. П. Пашевський.

„Прошу прийняти від моєї родини глибоке співчуття з приводу передчасної смерті Вашої Дружини Добродійки, яка ціле життя була Вам Помічницею і щирим Приятелем у добру й злу годину“. Перемишль, 22. V. 1937. Проф. Л. Бачинський.

„Глибоко зворушений Вашою втратою, прохаю прийняти вислови щирого співчуття. Нехай потіхою будуть для Вас ті заслуги, що їх положили Ви, Пане Ректоре, в дружній співпраці з своєю Дружиною для Української Нації“. 25. V. 1937. Проф. П. Кривоносьюк.

„Просимо Вас прийняти вислів нашого щирого співчуття в хвилину втрати найдорожчої людини й невтомної помічниці в Вашій цінній праці на користь українського народу, науки й культури“. Прага, 25. V. 1937. Арк. Животко, Ол. Чернова.

„Най буде для Вас і дітей втіхою, що Покійна користала з великої пошани цілого українського громадянства, яке болюче відчуло її смерть“. Кельці, 23. V. 1937. Проф. Х. М. Лебідь-Юрчик.

„Знаю Вас і високо ціню Вашу велетенську працю для культурного підйому Українського Народу. В тій праці є велика пайка Покійниці. Вона дала змогу Вам розгортати ту працю, — давати герлини свого великого духа нашому обездоленому Народові, серед несприятливих відносин“. Белз, 23. V. 1937. Адвокат д-р Ілля Сагагуб.

„Ваша Достойна Пані своєю скромністю, гідністю й гостинністю приковувала до себе всіх, що мали щастя знайтися в Вашому домі“. Львів, 24. V. 1937. Проф. д-р К. Студинський.

„Для мене до кінця мого життя пам'ять покійної Домни Данилівни зістанеться променіти, як найвищий взір усіх чеснот української жінки“. Отвоцк, 25. V. 1937. Інж. Дмитро Нестеренко.

Вашу Дружину мав я щастя бачити тільки раз у житті, і тільки раз говорити з Нею, але той один раз вистачав, щоб відчутти її прекрасну душу й високо цінити й шанувати її“. 27. V. 1937. Львів, Проф. М. Тершаковець.

„Měl jsem osobně příležitost a čest poznati Její vzácnou povahu, Její porozumění pro Váš vědeckou práci a pro potřeby ukrajinského národa, a proto chápu velikost ztráty, která Vás a Vaši rodinu stihla Jejím odchodem“.

Прага, 26. V. 1937. Prof. Dr. Jos. Kurz.

„Втратили Ви, П. Професоре, укохану Дружину — правдиву Приятельку й Помішницю в тяжкій праці для України. Втратили діти дорогу Матір, що заступала їм на чужині рідну Батьківщину. А разом із Вами й Вашою родиною й ми — свідоме українське суспільство, на чужині суще, — втратило в Небіжчиці велику Патріотку-Українку, зразкову Жінку-Матір, тиху, скромну й просту в своїй активній праці, що в найтяжчих умовах на чужині, свідомо великих завдань та обов'язку, вміла нести тяжкого хреста жінки-українки... Тяжка втрата Вашої родини є втратою всього свідомого активного українського суспільства, що разом з Вами переживає глибокий жаль і смуток“. Генерал-хорунжий Андрій Вовк.

VIII.

Покійна завіщала, щоб не робити їй вінків на труну від родини й не витратитися на її похорон. „Ліпше видаси щось на дітей своїх, бо ж їм це тепер так потрібно!“ Вбого жила, велично й тихо померла, велично й вбого поховали Ту, що ціле наше Визволення го-

ріла й працювала вкупі з своїм чоловіком, як його найперша помічниця на користь Батьківщини... Вбога соснова труна, вбоге вбрання, — тільки в квітках гріб потопав. Лежала в гробі маєстатично велична, з виразом глибокого спокійного сну, — без найменшої тіні того жахливого болю, від якого передчасно загинула...

О першій годині в четвер, по короткій літії, тіло перевезли до Церкви при Вольському Православному Кладовищі, де й відправлено першого жалібного Парастаса.

В п'ятницю 21-го травня першого Парастаса відслужив в сослуженні духовенства митрополит Діонисій. Він же поклав на гроба величного хреста з жовто-блакитних рож (на лентах: „Від митрополита Діонисія“). Від години 9-ої до 11-ої архим. Палладій правив жалібну Службу Божу й Парастаса.

Похорон розпочався величною Відпавою о год. 5-ій пополудні. Правив о. архим. Палладій (Видибіда-Руденко) з численним духовенством. Всі служби правилися українською мовою, в перекладі моїм, зробленим і за участю в них Покійної. Співав великий міцний хор. Зібралася вся Варшавська українська колонія.

Стояв розкішний тихий майовий вечір, а на кладовищі виросла нова свіжа могила. Земля навіки закрила Ту, що так близько бачила, пережила й допомагала творити все Світле наше Визволення...

Надзвичайно чулу промову сказав о. архим. Палладій, підкресливши, що ховаємо не тільки професорову, але й довголітню Міністрову... Це останнє відбилося якимсь збентеженим ехом на кладовищі, бо ніщо не вказувало, що ховають і Міністрову з часу нашої Найсвітлішої Доби...

Тільки одна студентська громада стояла зо своїм прапором... Було взагалі багато молоді, що чекала щось почути з часу нашого Зриву, але... промов не було... Всі забули про нашу недавню Казку...

Були вінки від декількох приватних осіб та ще від УЦК, — інших не було...

Взагалі, я поховав свою Дружину, а діти — свою Матір. Що ховали довголітню Міністрову з часу нашої Казки — ніхто ані словом не згадав... Видно, ця Казка випала вже з зачерствілих українських сердець.

Ні, згадав. Згадала чужа нам людина, — митрополит Діонисій. Він зарядив нічого не брати за місце на кладовищі, бо ховають... жінку міністра Ісповідань Української Народньої Республіки...

Про це аж занадто дивне ставлення офіційних емігрантських кругів правдиво писав львівський „Новий Час“ у числі за 25. V.: „Жадних привітань, промов, чи інших знаків уваги (поза вінком від У. П. К.) зо сторони емігрантських політичних чинників на могилі цієї шляхетної української Міністрової не було... Зійшла зо світа скромно, як і жила“...

Запав чудовий майовий тихий вечір. Виросла нова вбога могила.

— могила української емігрантки. Виросла поруч могилки трагічно загинулої Мирусі Подільської, яку покійниця сердечно кохала... Тепер вони вдвох навіки лягли спочити від тих нелюдських болів, що забили їх обох... Місяць спинився на прозорому небі й здивовано заглядав через дерева до нового мешкання на старому кладовищі.

З розбитим серцем вернувся я до опустілого свого дому, де з кожного закутка хижо визирали важкий сум та чорна самотність, і зараз таки сплів Тобі, моя Помічнице вірная, із рож свого серця оцього вінка на Твою свіжу могилу...

22. V. 1937.

0,72 коп (1986г)

РЛ **4303** у

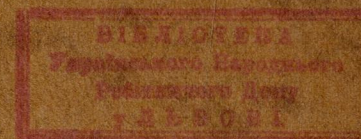
~~6464~~

БІБЛІОТЕКА „НАШОЇ КУЛЬТУРИ”
видає проф. Іван Огієнко.

Проф. ІВАН ОГІЄНКО

2509

РАЗ ДОБРОМ НАЛИТЕ СЕРЦЕ
СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ Д. Д. ОГІЄНКОВОЇ

ВІДБИТКА З КН. 5 (25) «НАШОЇ КУЛЬТУРИ».

1937